

Давньогрецька міфологія — сукупність *міфів* давніх греків (еллінів), що сформувалася на основі крито-мікенського субстрату та індоєвропейської міфопоетичної спадщини. Системного оформлення набула в 1 тис. до н. е., увібравши релігійні вірування, світоглядні уявлення та культурно-історичний досвід грецького світу епох архаїки, класики та *еллінізму*.

Загальна характеристика

Давньогрецька міфологія як самостійна релігійно-ідеологічна система сформувалася після т. з. темних віків (з 8 ст. до н. е.), успадкувавши та переробивши релігійні елементи попередньої *крито-мікенської міфології*.

Міфологія давніх греків репрезентує якісно новий етап у розвитку *міфологічної свідомості*, демонструючи ранні форми антропоцентричного (див. *Антропоцентризм*) бачення світу. Її унікальність полягає у синкретичному поєднанні реліктового *анімізму* та послідовної *антропоморфізації* божеств: природа наділена *душею*, а боги постають як ідеалізовані *особистості* з притаманними людині психологічними рисами, мотивами та слабкостями. На відміну від месопотамського *фаталізму*, де людина є лише слухняним виконавцем незбагненої божественної волі, або єгипетського *есхатологізму*, де земне життя є лише підготовкою до вічності, еллінський міфологічний світогляд підкреслював цінність людського існування. Це знаходить вияв у культурах героїв та етичній категорії особистого *подвигу* як засобу подолання смертності.

Ця міфологічна система виникла як результат складної взаємодії власне грецьких вірувань та архаїчних культів, які антична традиція пов'язувала з пеласгами (грец. Πελασγοί) — гіпотетично корінним населенням *Еллади*. Їхня спадщина (від сюжетів про первісний *хаос* до культів родючості) надала олімпійській релігії особливого *містицизму*. Сучасні дослідження припускають також наявність семітських та хеттських впливів у грецькій *теогонії*, що вказує на інтенсивні культурні взаємовпливи в басейні *Середземномор'я*, які збагатили локальні міфи орієнтальними елементами.

Джерела

Основними джерелами реконструкції грецької міфологічної системи є насамперед канонічні літературні тексти архаїчного періоду. «Теогонія» Гесіода є першою спробою системного викладу *генеалогії* від первісного хаосу до встановлення «олімпійського» порядку, фіксуючи *архетип* насильницької зміни поколінь: повалення *Урана Кроносом* та подальша *титаномехія* під проводом *Зевса* маркують еволюцію від стихійного до впорядкованого буття. Гомерівські поеми «*Іліада*» та «*Одіссея*» є не лише *епосом*, а й морально-етичним кодексом, що деталізує характер взаємодії богів і героїв у межах аристократичного етосу. Важливими джерелами є також гомерівські та орфічні гімни, трагедії *Есхіла*, *Софокла* та *Евріпіда*, які розкривають драматичний вимір відносин між людиною й божеством.

До і поряд із літературною фіксацією давньогрецька міфологія існувала насамперед як жива усна традиція, вкорінена в конкретних локальних контекстах. Кожен *поліс*, острів чи область мали власний корпус священних оповідей, етіологічних легенд і героїчних генеалогій, безпосередньо пов'язаних із місцевими *ландшафтами*, *святилищами*, календарними обрядами та аристократичними родами. Ці локальні версії міфів часто суттєво різнилися між собою: так, міф про народження *Афіни* по-різному розповідали в м. *Афінах*, на о. Родосі та в Беотії, а історія про викрадення *Персефони* мала численні місцеві варіанти, прив'язані до конкретних печер і джерел. Саме тому не існувало єдиного, ортодоксального «канону» — міф був варіативним, гнучким і постійно адаптувався до потреб громади. Панеллінська (від *пан...* та елліни) уніфікація міфів у поемах *Гомера* та Гесіода стала пізнішим явищем, яке не скасувало локальних культових традицій, а радше нашарувалося на них, утворивши складну мережу взаємодоповнених і конкурентних *наративів*. Носіями усної традиції поставали не лише легендарні аеди та *рапсоди*, а й *жерці*, екзегети місцевих святинь і старійшини родів, які передавали священні оповіді в межах *ритуалу*, що забезпечувало відтворення колективної *ідентичності* та безперервність *релігійного досвіду* від мікенської доби до пізньої *античності*.

Серед провідних дослідників давньогрецької міфології: У. фон Віламовіц-Меллендорф, Дж. Е. Гаррісон, М. Нільссон (1874–1967; Швеція), Е. Р. Доддс (1893; Ірландія — 1979; Велика Британія), К. Керенї (1897; Угорщина — 1973; Швейцарія), М. Еліаде, К. Леві-Стросс, Ж.-П. Вернан, М. Гімбутас (1921; Литва — 1994; США), Г. Ллойд-Джонс (1922; Велика Британія — 2009; США), П. Відаль-Наке (1930–2006; Франція), В. Буркерт (1931; Німеччина — 2015; Швейцарія), М. Детьєнн (1935; Бельгія — 2019; Франція).

Космогонія

Давньогрецька космогонія інтерпретує виникнення Всесвіту як перехід від стану *хаосу* до структурованої системи. На початковому етапі з хаосу виокремлюються фундаментальні першооснови *буття*: *Гея* (Земля), *Тартар* (підземна безодня) та *Ерос* (сила потягу й поєднання). Цей етап описує Гею як універсальну материнську основу, яка шляхом *партеногенезу* народжує Урана (Небо), *Понт* (Море) та гірські масиви, а згодом, у союзі з Ураном, дає початок першим поколінням богів і чудовиськ. Такий наратив сучасні дослідники трактують як відгомін ранніх *аграрних культур*, де природні процеси осмислювалися через жіночі образи та *метафори* родючості. Культ *Великої Матері* (Геї, Реї, Деметри) тривалий час поєднувався з реліктами *фетишизму*, що збереглися в шануванні дельфійського *омфала* та архаїчних ксоанів. Розвиток *анімізму* та тератологічної образності призвів до появи химерних істот (*гекатонхейри*, *Цербер*, *Горгони*), які втілювали ще неприборкані, руйнівні стихії.

Подальша еволюція світобудови реалізується через *теомахію* — послідовну перемогу молодшого покоління богів на чолі із *Зевсом* спочатку над *титанами* (титаномахія), а згодом — *гігантами* (гігантомахія). Це символізує остаточну перемогу над хаосом, встановленням Олімпійського *пантеону* (див. *Олімпійські боги*) як гаранту стабільної світобудови. Природні явища, соціальні інституції та етичні *імперативи* інтегровано в цілісну телеологічну систему.

Однією з визначальних особливостей давньогрецької міфології є генеалогічна організація *космосу*, відповідно до якої світ постає як велика система родинних зв'язків між божествами, героями та іншими надприродними істотами.

Космічний порядок осмислено, отже, через послідовність поколінь богів: від первісних космогонічних сил (Хаос, Гея, Тартар) до титанів і олімпійців. Влада в божественному світі передається спадково й водночас здобувається через боротьбу між поколіннями: Уран поступається Кроносу, Кронос — Зевсові, що відображає характерний для грецької міфології мотив зміни космічних епох. Родовідні зв'язки визначають не лише місце божества в ієрархії пантеону, а й його функції, сфери впливу та взаємини з іншими персонажами. Завдяки цьому генеалогія стає одним із головних принципів упорядкування міфологічного матеріалу. Численні теогонії та героїчні генеалогії забезпечують символічний зв'язок між становленням космосу, історією богів і походженням окремих людських спільнот і владних династій.

Космологія

Космологія ґрунтується на чіткій вертикальній трирівневій структурі, що відображає уявлення про впорядкований, ієрархічно організований космос. Верхній рівень — небесна сфера, центром якої є священна гора *Олімп*, де в палацах, зведених *Гефестом*, перебувають олімпійські боги на чолі з Зевсом. Олімп мислився не лише як географічна вершина (на межі Фессалії та Македонії), але як трансцендентний простір, відокремлений від землі хмарами та брамою, яку охороняють *ори* (грец. Ὀρει, богині пір року та охоронниці світового порядку і природи). Середній рівень — земний світ, *ойкумена*, дископодібна площина, оточена величезною рікою-океаном, що замикає межі відомого простору. Тут мешкають люди, тварини, *німфи* та інші нижчі божества, відбуваються героїчні діяння. Нижній рівень — потойбічне царство *Аїд*, розташоване глибоко під землею (або за *Океаном*, на крайньому заході), куди сходять душі померлих. Вхід до Аїду охороняє триголовий пес Цербер, а сам простір поділено на кілька частин: Тартар — найглибша прірва, де в ув'язненні перебувають повалені титани та найбільші грішники; Елісій (Єлісейські поля) — острів блаженних, призначений для героїв і праведників; асфоделеві луки — місце перебування пересічних душ. Територією Аїду протікають священні ріки: *Стікс* (ріка нерушимої клятви богів, що має

сакральну силу), Ахеронт (ріка скорботи, через яку переправляє душі човняр *Харон*), Кокіт (ріка плачу та печалі), Флегетон (вогняна ріка) та *Лета* (ріка забуття). Усі три світи символічно співвідносилися з образом космічної вертикалі, що забезпечує комунікацію між богами, людьми й потойбічними силами під час ритуалів, пророцтв та героїчних подорожей.

Пантеон, героїка та культова система

Олімпійські боги здійснюють функціональний контроль над буттям: Зевс постає як гарант *права*, Гера регламентує *шлюб*, Афіна втілює інтелектуальний аспект війни, *Аполлон* — сфери мистецтва й пророцтва, *Артеміда* — дику природу, *Посейдон* — стихію моря, Деметра — аграрний цикл. Водночас навіть божественна влада обмежена *мойрами*, богинями долі. Поряд із богами персоніфіковано соціальні та космічні принципи: *Феміда* (правопорядок), *музи* (гармонія) та *харити* (благодать). Проте зберігаються й *релікти* архаїки, зафіксовані в *епітетах* (напр., «совоока» Афіна), що нагадують про давні зооморфні асоціації.

У цій структурі *героїчний міф* та подвиг стають центральними категоріями: напівбожественні постаті (*Геракл*, *Тесей*, *Персей*) через прояв виняткових якостей долають межу між людським і божественним. Їхня боротьба з чудовиськами означає очищення простору для розвитку *цивілізації*. Антропологічний вимір, пов'язаний з міфом про *Прометея*, обґрунтовує походження *культури* через вогонь та пояснює *дуалізм* людського існування як поєднання творчості з неминучістю страждань (т. з. скриня *Пандори*: первісно глечик — піфос). Значну частину традиції становлять великі героїчні цикли (троянський, фіванський, про аргонавтів), які формували спільну панеллінську історико-міфологічну пам'ять.

Давньогрецька *есхатологія* структурує *потойбіччя* як простір, де посмертна доля душі поступово диференціюється (Аїд, Елізій, Тартар), що пізніше отримало моральне обґрунтування в *орфізмі* та *піфагореїзмі*.

В епоху класичного *поліса* функції божеств набули громадянської специфіки: ремесла, торгівля та державне управління отримали своїх патронів, уособлених

у Гефесті, *Гермесі* та Афіні. Через відсутність замкненої жрецької *касти* жерці функціонували як цивільні *магістрати*, їх нерідко обирали жеребкуванням (зокрема в Афінах), що відображало інституційну інтеграцію релігії у політичну систему поліса. Важливу роль відігравали панеллінські святилища, ритуали та дельфійські *оракули*. Особливого значення набули містерійні культури (Елевсинські містерії), пов'язані з Деметрою та *Персефоною*, що пропонували символічне переживання смерті й відродження. Орфічна традиція, зі свого боку, запропонувала власну космогонію та вчення про *безсмертя душі* як тимчасове перебування в тілі, наблизивши міф до філософської *рефлексії*.

У період пізньої класики посилюється трагізм і моральна рефлексія міфологічних сюжетів. Міфи про родові прокляття (дім Атрідів, *Едіп*) та конфлікти з богами (*Тантал*, *Сізіф*) відображають усвідомлення складності морального вибору й неминучості відплати. Культ *Діоніса* з його екстатичною релігійністю став підґрунтям для виникнення *трагедії* як форми художнього осмислення міфу.

Поряд з олімпійською релігією в давньогрецькій міфології зберігався архаїчний хтонічний пласт вірувань, пов'язаний із землею, підземним світом, смертю та стихійними силами природи. До нього належать образи первісних божеств і демонічних істот, які уособлюють давні, часто неупорядковані аспекти космосу: *Гея*, *Нікта*, *еринії*, *Геката*, численні підземні божества та чудовиська. На відміну від антропоморфних олімпійців, хтонічні сили нерідко мають амбівалентний характер і пов'язані як із руйнуванням та смертю, так і з родючістю, відродженням і циклічністю природних процесів. Релікти цього світогляду простежують у *культурах предків*, героїв, поховальних обрядах, *містеріях* і уявленнях про потойбіччя. Взаємодія хтонічного та олімпійського начал відображає складний процес розвитку грецької *релігійної свідомості* — від архаїчних землеробських культів до впорядкованої системи олімпійського пантеону.

Пройшовши через етапи архаїки та класики, у добу еллінізму міфологічна традиція остаточно трансформується. Міф перестає бути об'єктом *релігійної віри* у первісному розумінні й починає функціонувати переважно як форма

художньої *експресії*, *алегорії* та філософського тлумачення світу. Це знаменує остаточний перехід від традиційно міфологічного сприйняття до раціоналізованої культурної рефлексії античної цивілізації.

Вплив давньогрецької міфології не обмежився суто еллінським світом: через культурну експансію в добу еллінізму, а згодом і завдяки римському завоюванню, грецькі боги, герої та міфологічні сюжети були інтегровані в релігійну систему *Стародавнього Риму* (див. *Давньоримська міфологія*, *Давньоримська релігія*), що забезпечило безперервність міфологічної традиції в латинському культурному просторі. Грецька міфологія, отже, стала спільною міфологічною основою середземноморської цивілізації, а через римське посередництво поширилася на всю територію *імперії*, заклавши основи того культурного спадку, що пізніше дістав назву «класична міфологія».

Рецепція у культурі

Сюжети й образи давньогрецької міфології — наскрізна тема європейської культури (див. також *Античні сюжети*). В античну добу вони живили епос (Гомер, Гесіод), трагедію (Есхіл, Софокл, Евріпід), лірику (*Алкей*, *Сапфо*, *Піндар*) та образотворче мистецтво (*вазопис*, *скульптура*).

У *середньовіччі* міф інтерпретували алегорично (Фабій Планціад Фульгенцій, *Исидор Севільський*), а від епохи *Відродження* античний пантеон і героїчні цикли стали невичерпним джерелом для живопису (С. *Боттічеллі*, *Тіціан*, П. П. *Рубенс*, Н. *Пуссен*, А. *Дюрер*), скульптури (*Мікеланджело Буонарроті*, Л. *Берніні*, А. *Канова*) та літератури (*Данте Аліг'єрі*, В. *Шекспір*, Ж. *Расін*, *Лопе де Вега*, П. *Кальдерон*). У 19–20 ст. міфологічні мотиви набули нового звучання в *романтизмі*, *символізмі*, *психоаналізі* та *модернізмі* (Дж. *Кітс*, Й. Х. Ф. *Гельдерлін*, Дж. *Джойс*, А. *Камю*, Ж. *Ануй*, Р. М. *Рільке*, Т. С. *Еліот*), а також у музиці й балеті (К. *Глюк*, І. *Стравінський*, Р. *Вагнер*, К. *Дебюссі*).

У 20-21 ст. давньогрецька міфологія переживає нове глобальне переосмислення — в літературі [М. Г. *Етвуд*, М. Міллер (нар. 1978; США), С. *Фрай* (нар. 1957; Велика Британія)]; кінематографі [*«Одіссея»* (1954, режисери М. Камеріні, М. Бава), *«Троя»* (2004, реж. В. Петерсен), *«Битва титанів»* (1981, реж. Д. Девіс;

2010, реж. Л. Летер'є), «Гнів титанів» (2012, реж. Д. Лібесман), «Персі Джексон та Викрадач блискавок» (англ. «Percy Jackson & the Olympians: The Lightning Thief»), 2010, реж. К. Коламбус), «Війна Богів: Безсмертні» (англ. «Immortals»), 2011, реж. Т. Сінґх), «Геркулес» (2014, реж. Б. Ретнер) тощо], *відеоіграх*, *коміксах* і графічних романах [Дж. О'Коннор (нар. 1973; США), Е. ШанOVER (нар. 1963; США)], театрі та *перформансі*, а також у сучасному балеті.

Міф набуває нових соціокультурних функцій — стає інструментом для деконструкції гендерних ролей, травми війни, *колоніалізму* та екологічних криз, зберігаючи силу архетипу в цифрову добу.

Джерела

Pausanias. Description of Greece : in 5 vol. / Trans. by W. H. S. Jones, H. A. Ormerod. Cambridge : Harvard University Press, 1918–1935.

Apollodorus. The Library : with an English translation / Trans. by J. G. Frazer. Cambridge : Harvard University Press, 1954. 434 p.

Greek Epic Fragments: From the Seventh to the Fifth Centuries BC / Ed. and trans. by M. L. West. Cambridge : Harvard University Press, 2003. 316 p.

Homeric Hymns. Homeric Apocrypha. Lives of Homer / Ed. and trans. by M. L. West. Cambridge : Harvard University Press, 2003. 467 p.

Гомер. Іліада / Пер. із старогр. Б. Тен. Харків : Фоліо, 2006. 414 с.

Hesiod. Theogony. Works and Days. Testimonia / Ed. and trans. by G. W. Most. Cambridge : Harvard University Press, 2018. 416 p.

Гомер. Одиссея / Пер. з давньогр. П. Байди-Ніщинського. Львів : Апріорі, 2022. 544 с.

Література

Vernant J.-P. Myth and Thought among the Greeks. London : Routledge Kegan & Paul, 1983. 398 p.

Burkert W. Greek Religion / Trans. by J. Raffan. Cambridge : Harvard University Press, 1985. 493 p.

Graf F. Greek Mythology : An Introduction / Trans. by T. Marier. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1993. 240 p.

Bremmer J. N. The Gods of Ancient Greece: Identities and Transformations. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2010. 552 p.

Parker R. On Greek Religion. Ithaca : Cornell University Press, 2011. 328 p.

Larson J. Understanding Greek Religion : A Cognitive Approach. London : Routledge, 2016. 430 p.

Johnston S. I. The Story of Myth. Cambridge : Harvard University Press, 2018. 384 p.

Луцюк М. Міфів типологія // Велика українська енциклопедія, 2026. – https://vue.gov.ua/Міфів_типологія

Луцюк М. Міфологія // Велика українська енциклопедія, 2026. – <https://vue.gov.ua/Міфологія>

Луцюк М. Крито-мікенська міфологія // Велика українська енциклопедія, 2026. – https://vue.gov.ua/Крито-мікенська_міфологія

Пащенко В. І., Пащенко Н. І. Антична література : підручник. Київ : Либідь, 2008. 718 с.